

Budai István

Resztoratív technikák alkalmazása a büntetés-végrehajtásban

Joggal merülhet fel a kérdés, hogy a börtönbüntetés mellett miért foglalkozunk a résztoratív igazságszolgáltatással, hiszen a szabadságvesztés-büntetés kiszabásának elsődleges célja az elítélt megbüntetése, azért amit elkövetett (a múltban), míg a résztoratív igazságszolgáltatás célkitűzése az emberi kapcsolatok, valamint az áldozat és az elkövető életének „helyreállítása” a (jövőben).

Egy ma is időszerű gondolatot szeretnék idézni: „Létezik egy módszer a leginkább kétségbeesett fogvatartottak kezelésére, amely mind az ő szempontjukból, mind pedig a társadalom szempontjából előnyös. Sokuk okos és érzékeny – kezeljük hát őket higgadtan, de határozottan. Mutassuk meg nekik, hogy van bennük emberség, és hogy célunk az, hogy a társadalom hasznos tagjává tegyük őket.” (John Howard, 1792.)

A szabadságvesztés végrehajtásának korszerű felfogása nem elégedhet meg a szabadságelvonással járó hátrányok, a büntetéssel szükségszerűen együtt járó „rossz” elrettentő hatásának érvényesítésével. Évszázados tapasztalatok arra intik a szakembereket, hogy az a börtön, amely csak az elvonásokra, a minél szigorúbb, keményebb rezsimre helyezi a hangsúlyt, a korszerű büntetés-végrehajtástól elvárható minimális eredményességre sem számíthat.

A helyreállító vagy résztoratív igazságszolgáltatás (angolul „restorative justice”) egy olyan, hazánkban még viszonylag kevésbé ismert és alkalmazott alternatív igazságszolgáltatási módszer, amely elsősorban a bűncselekmény következtében az egyén, a kapcsolatok és a közösség által elszenvedett károk helyreállítását célozza. A számtalan megfogalmazásból én a szabadságvesztés-büntetés mellett alkalmazható definíciót emeltem ki: „A résztoratív igazságszolgáltatás lehetőséget ad a bűnelkövetés utáni jóvátételre, mely elsősorban a bűncselekmény elkövetése által okozott egyéni, családi, szociális (társadalmi) károk helyreállítására irányul.” (L. Walgrave, 2008.)

A szakma 2008-ban elkészítette a büntetés-végrehajtási szervezet „Felelősen, felkészülten” című fejlesztési programját, s ebben már konkrétan megfogalmazta a résztoratív technikák bevezetésével kapcsolatos elvárásokat:

„7.2.2 A helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének beépítése a büntetés-végrehajtás gyakorlatába

Intézkedés megnevezése: A büntetőpolitikai reform keretében megvalósuló jogszabályi változások előkészítésében való részvétel

Főbb elemek:

- Konfliktuskezelési, csoportos (családi) probléma-megoldási, mediációs, egyéb jóvátételi, résztoratív technikák szélesebb körű alkalmazásának szakmai, módszertani, eszközoldali megalapozása
- Belső és külső feladatellátás megfelelő arányának megteremtése, biztosítása

Várható eredmények:

- Intézetben belüli és családi konfliktusok eredményesebb kezelése
- Korszerű szemléletű fogvatartotti személyiségfejlesztés, sikeresebb intézeti és társadalmi integráció és reintegráció”.

A rezstoratív igazságszolgáltatás új lehetőséget kínál arra, hogy a börtönöket humánusabbá, ugyanakkor hatékonyabbá tegyünk. Az elmúlt évtizedben terjedt el a „készség-alapú” vagy „rezstoratív” megközelítés. Lényege, hogy a hangsúly a bűnelkövetők deficitjeinek kezeléséről a reintegráció szolgálatába állítható képességeik és készségeik fejlesztésére toltódott át. Eszerint tehát az eredményes beavatkozás érdekében az erősségeket (készségeket) ugyanolyan módon kell feltérképezni és megcélózni, mint a kockázatokat és szükségleteket.

A hangsúly az elkövető azon képességein és készségein van, amelyekre a bűncselekménnyel okozott kár jóvátétele és a közösségbe történő beilleszkedés alapozható. A legfontosabb mechanizmus, amelyre a társadalomba való visszailleszkedést, illetve az ennek alapjául szolgáló identitásváltozást alapozni lehet, az a megbélyegzés leküzdése és az ún. önbeteljesítő jóslatra építő stratégia alkalmazása. A beilleszkedésre irányuló törekvések megerősítése egy új, társadalmilag elfogadott identitás kialakítását teszi lehetővé, szemben a deficitorientált megközelítéssel, amely a hiányosságok kiemelésével valójában konzerválja azokat.

A rezstoratív technikák közül a következők alkalmazhatók a szabadságvesztés végrehajtása mellett:

- közösség érdekében végzett tevékenység,
- mediáció,
- családi döntéshozó csoport.

Az Országos Büntelmegelőzési Bizottság már 2006-tól kísérletet tett a közösségi börtön koncepciójának megalapozására az általa kiírt pályázatok révén. Ezen a téren nagyon jó és hasznos tapasztalatokat szereztek a büntetés-végrehajtási intézetek, kiváló projektek születtek.

Egy büntetés-végrehajtási intézet esetében fontos a jó kapcsolat a helyi közösséggel, amiben benne rejlik a börtön és a közösség egyfajta integrációja is; ezen belül fontos tényezők az alábbiak:

- megfelelő kommunikáció, motiváció,
- a börtön személyzet és a közösség aktív részvétele,
- valódi lehetőség a fogvatartottak részére a jóvátételre, az előítéletek csökkentésére,
- a jóvátétellel a fogvatartottak javíthatják a közösség életminőségét, egyúttal fejlesztik saját önbecsülésüket, önbizalmukat. A jóvátétel a helyi közösség egészének hasznos.

Összegezve elmondható, hogy a fogvatartottak által a civil, normakövető közösség számára végzett jóvátételi tevékenység pozitív hatása kétségtelen mind az egyén, mind a társadalom vonatkozásában. A közösség érdekében véghezvitt tevékenységek bizonyos mértékben besorolhatók a helyreállító szemlélet fogalma alá, amennyiben kialakításuk és megvalósításuk során elősegítik a fogvatartottak és a helyi közösség szereplői közötti kommunikációt. A közösség érdekében vég-

zett tevékenységek jelentősen javították a büntetés-végrehajtási intézetek elfogadottságát, illetve segítettek beilleszteni az intézetet az adott település életébe. Ezek azok a programok, amelyek nincsenek pályázati ciklushoz kötve, pályázati pénzek nélkül is tovább folytathatók.

A resztoratív gyakorlatok büntetés-végrehajtási keretek közötti alkalmazhatóságával hazánkban a MEREPS-projekt¹ foglalkozott először. A projekt a mediáció és más resztoratív megoldások szerepét és lehetőségét vizsgálta börtönkörnyezetben, súlyos bűncselekmények elkövetőit és áldozatait fókuszba állítva. A megvalósítás során folytatott kutatás vizsgálta továbbá, hogy az eljárások hozzájárulnak-e az áldozatok segítéséhez, az elkövetők felelősségvállalásához, a bv. személyzet és az elítéltek konfliktusainak hatékonyabb feloldásához, illetve az elítéltek társadalmi reintegrációjához.

A mediáció több, börtönviszonyok között kialakuló fogvatartotti (zárközösségek tagjai között vagy munkahelyi közösségen belül kialakult) konfliktus esetében használható, mivel a mediáció egyenrangú felek konfliktusának a rendezése, így az alapesetben alá-fölérendeltségi viszonyban egymással nem álló fogvatartottak között kialakuló vita, konfliktus rendezésére mindenképpen jól alkalmazható. Ilyen esetben egy pártatlan harmadik fél működik közre a konfliktus rendezésében és egy írásbeli megállapodás kidolgozásában.

A megállapodás feltételeit nem a mediátor, hanem a felek határozzák meg – a speciális helyzetre tekintettel a bv. intézet rendjét nem sértő módon. A résztvevők önként vállalják a részvételt, a döntésüket átfogó tájékoztatás előzi meg a kimeneteli lehetőségekről. Elsődleges szempont, hogy az áldozat ne váljon ismételt áldozattá, továbbá az elkövető képes legyen valamilyen szintű felelősséget vállalni a tettéért. A folyamatot, amely bizalmas természetű, pártatlan, képzett facilitátor/ mediátor/ koordinátor vezeti.

Az eddigi tapasztalataink azt mutatják, hogy a folyamatra pozitív hatással van, ha a mediátor nem feltétlenül a személyi állomány tagja. A mediátor semmiképpen nem lehet az érintett fogvatartottak illetékes nevelője, mert az olyan szerepkonfliktust okoz a nevelő számára, amely megnehezíti, ellehetetleníti a mediációt.

A büntetés-végrehajtási intézeteket erős jogszabályi háttér kötelezi az eljárásrutinokra, a kísérleti jelleggel működő mediációnak viszont jelenleg még nincs szabályozott helye a börtönbeli eljárások között. A mai konferencia címe: „Korszakváltás a büntetés-végrehajtásban”, örömmel mondhatom, hogy az új büntetés-végrehajtási törvény koncepciójában már beépítésre került a mediáció alkalmazásának lehetősége.

A projekt végrehajtása során előfordult konkrét esetek közül kettőt szeretnék kiemelni csak a legszükségesebb információkra szorítkozva:

¹ A MEREPS a „Mediation and Restorative Justice in Prison Settings”, azaz a „Mediáció és helyreállító igazságszolgáltatás a büntetés-végrehajtásban” című, az Európai Bizottság Criminal Justice programja által támogatott pályázati projekt nevének rövidítése, mely az Országos Kriminológiai Intézet és a Foresee Kutatócsoport együttműködésében valósult meg. A programban két büntetés-végrehajtási intézet, köztük a Balassagyarmati Fegyház és Börtön vett részt.

2010. november 12. – zárkán belüli konfliktus (*homoszexualitásra utaló érintések*)

Résztevők: 2 facilitátor, a 2 érintett fogvatartott, 2 megfigyelő

Megállapodás: további követendő magatartás a testi érintés kerülése, a zárkamegbízott jelzéseinek elfogadása, a nevelő megkeresése.

2011. január 17. – zárkán belüli verekedés (*nem büntetőügyi kategória szintű*)

Résztevők: 2 facilitátor, a 2 érintett elítelt, 2 megfigyelő

Megállapodás: a tanácsok megfogadása, istentiszteleten való részvétel, a játékos ütögetés-viccelődés kerülése, egymás véleményének meghallgatása.

A fenti két mediációs, konfliktuskezelési ügyben az érintett fogvatartottak betartották az írásbeli megállapodásban foglaltakat.

Nagyon fontos az elítéltek érzékenyítése a bűncselekmény által okozott sérelmek felismerése vonatkozásában, erre szolgál a Zákeus-program, a Magyar Testvéri Börtöntársaság és a Magyar Büntelmegelőzési Börtönmissziós Alapítvány programja. Alapvető célok:

- az áldozatok irányába tanúsított együttérzés,
- felelősségvállalás,
- a következményekkel való szembesülés,
- a szükségletek felismerése,
- az elkövetés közösségre gyakorolt hatásának megértése,
- megbánás és jóvátétel,
- megbékélés és megbocsátás.

A családi döntéshozó konferencia² a helyreállító igazságszolgáltatás eszközrendszerének következő olyan eleme, amely börtönkörülmények között alkalmazva a fogvatartottak társadalmi reintegrációját segítő program, melynek során az elkövető által meghívott és a büntetés-végrehajtási intézet vezetése által jóváhagyott családtagok, barátok közösen fogalmazzák meg a szabadulás utáni sikeres reintegráció szempontjából legfontosabb kérdéseket. Az elítéltek esetében az alkalmazási lehetőségek két részre oszthatók: egyrészt a büntetés-végrehajtási intézet elhagyásával együtt járó ideiglenes eltávozás (mint például büntetés-félbeszakítás, rövidtartamú eltávozás) előkészítése, másrészt az adott fogvatartott szabadulásának előkészítése.

A családi döntéshozó konferencia több szempontból is hatékonyan segíti a szabadulásra történő felkészítést:

- A családtagokkal való személyes kontaktus egy átláthatóbb, tisztább képet nyújthat a személyközi kapcsolataikról.
- A család életkörülményeinek megismerése a pártfogó felügyelői környezettanulmánynál több információt szolgáltat.
- A fogvatartottat befogadó család és annak működésének a megismerése segít a döntés előkészítésében, megmutatja a család meglévő erősségeit.

² A családi csoport-konferencia az 1989. évi gyermek-, ifjúság- és családvédelmi törvény részeként látott napvilágot Új-Zélandon. A törvény a fiatal elkövetők tágabb családi körét is bevonja a normakövető magatartás szankcióinak megállapítását célzó döntési folyamatba. A jogszabály a maori őslakosok hagyományát vette alapul, melynek lényege, hogy az egyén családja és a közösség is részt vesz a normaszegés elbírálásában.

- A feltételes szabadságra bocsátás, az intézet elhagyásával együtt járó ideiglenes távollét elbírálása során megkönnyíti a döntéshozatalt.
- Csökkentheti a befogadó közösség félelemérzetét és előítéleteit.
- Fokozza a társadalmi érzékenységet, formálhatja az érintett szakemberek attitűdjét.
- Jól szolgálhatja a társadalmi visszailleszkedést, illetve a biztosítható forrásokhoz való hozzájutást.
- Erősíti a szakmaközi együttműködést.
- Segít a visszaesés és a bűnismétlés megelőzésében.

A konferencia kezdeményezése indulhat a személyi állomány tagja (nevelő, pszichológus, börtönlelkész) részéről, a fogvatartott kezdeményezésére, illetve egyéb személy (jogi képviselő, pártfogó felügyelő, civil szakember) részéről is.

Az előkészítés folyamatának lépései a következők:

- a személyi állomány tájékoztatása, bevonása, megnyerése;
- a fogvatartott tájékoztatása, motivációinak és igényeinek felmérése;
- a facilitátor felkérése, tájékoztatása;
- adatgyűjtés, az éltelt kapcsolatainak feltérképezése, segítők felmérése;
- a feladatok feltárása, megbeszélése;
- az érintettek felkeresése, felmérése, meghívása.

A családi döntéshozó konferencia menete:

- Az előkészítés során feltárt problémák megvitatása a facilitátor vezetésével, aki semleges, pártatlan szereplőként van jelen.
- A konferencia a bemutatkozást követően az információ megosztásával kezdődik. Elsőként meg kell osztani a csoporttal, hogy milyen okból vált szükségessé a konferencia összehívása.
- A jelenlévők reagálhatnak az elhangzottakra, illetve újabb problémákat fogalmazhatnak meg.
- Az információk cseréjét követően összeáll a megoldandó problémák listája.
- Az információcseré során a családnak azzal is tisztában kell lennie, illetve azt is meg kell ismernie, hogy milyen erőforrásokra támaszkodhatnak, milyen külső segítséget kaphatnak.
- A jelenlévő szakemberek ismertetik a fennálló problémák következményeit, és tájékoztatják a családot az elérhető megoldási lehetőségekről.
- Ha a problémákat illetően egyetértés alakult ki, következik a családi tervkidolgozás. Ennek szakasza a saját vagy privát idő, melynek során a családnak egyedül kell kidolgoznia a megoldásra vonatkozó konkrét tervet, aminek pontos határidőket, vállalásokat, felelősségi köröket kell tartalmaznia.
- Ezt követően a család ismerteti a tervét, amelyet a résztvevők mindegyikének el kell fogadnia.
- A tervet írásba foglalják, és azt minden résztvevő aláírja. A terv megvalósítását a facilitátor ellenőrzi.

Egy konkrét eset ismertetése:

T. J. esete	
<i>Fogvatartott jellemzői</i>	<i>Család jellemzői</i>
Életellenes bűncselekmény	Családban más még nem volt büntetve
Hosszú ítélet (18 év)	Kapcsolattartás érzékelhető (levelezés, alkalomszerűen látogatás)
Büntetése kezdeti szakaszában problémás magatartás	14 éves lánya azért választ pedagógiai középiskolát, hogy megértse az apja bűnelkövetését
Fegyelmi cselekményekben való részvétel	12 éves fia magatartási problémákkal küzd az általános iskolában, mert a társai piszkálják
Pozitív irányú viselkedésváltozás	A család kitart mellette
Zákeus-programban való részvétel	Gyerekek tanulnak, felesége és annak szülei szezonális munkából élnek
Vallás felé fordulás, zenélés	Felesége másodállást vállal, ha teheti

Az utánkövetés során, a szabadulás után két hónappal a jegyző beszámolt arról, hogy a férfi az önkormányzatnál dolgozik, a család albérletbe költözött, a lakást a családsegítő által biztosított bútorokkal rendezték be. A gyerekek hangulata javult, a fiú magatartási problémái megszűntek. Az albérletbe költözés anyagi problémákat okozott, de ezt kezelni tudták. A kapcsolat boldog, az apróbb nézeteltéréseket rendezik, gyülekezetbe járnak, a család, a rokonok segítségét, támogatását élvezik.

A családi döntéshozó csoportkonferencia módszert azóta is sikeresen alkalmazzuk. A módszer alkalmazásáról egy dokumentumfilmet készítettünk, hogy ennek segítségével is megkönnyítsük a téma iránt érdeklődők tájékozódását.